

SAMENSPEL

**VISIES OP SPORT EN BEWEGING
IN DE SAMENLEVING**

Jeroen Scheerder
en Bart Verschueren (red.)

m.m.v. Wim Lagae en Joris Vlieghe

acco

INHOUD

Voorwoord

Pascale Van Damme

Op bezoek bij Michel Pradolini 12

Prelude

Jeroen Scheerder en Bart Verschueren

Op bezoek bij Mohamed Meftah 18

Sport is (in) beweging

Jeroen Scheerder

Op bezoek bij Philippe Paquay 40

Naar een recht op sport en beweging

Frank Hendrickx

Op de sofa met Tine Van Regenmortel 56

Beelden bekijken

Veerle Draulans

Op de sofa met Tatjana Parac-Vogt 72

	10
De rol van biologische en genetische factoren in beweeg- en sportparticipatie	75
Martine Thomis	
Op bezoek bij Jessica De Smet	84
Een pandemie aan bewegingsarmoede	87
Jan Seghers	
Op bezoek bij Gwenda Stevens	100
Sport op het werk	103
Lode Godderis	
Op bezoek bij Erik Defillet	114
Bewegen in groene omgevingen	117
Raf Aerts	
Op bezoek bij Julie Borgers	134
Duurzaamheid in sport en fysieke activiteit	137
Tom Bosserez	
Op de sofa met Tim Smits	146
Het afwezige lijf	149
Joris Vlieghe	
Op de sofa met Joke Vandenabeele	164

	11
Topsport, jeugdsport en opleiding Martinus Buekers	166
Op bezoek bij Koen Umans	172
De ideale wielwereld Wim Lagae en Daam Van Reeth	175
Op bezoek bij Greg Broekmans	184
Uitdagingen voor sporten sportverslaggeving in een <i>networked society</i> Michaël Opgenhaffen	187
Op bezoek bij Cindy Winters	198
Opkomst en verval van de sport Lieven De Cauter	201
Op de sofa met Dirk De Wachter	204
Betekenisvol bewegen en sporten in de 21ste eeuw Noël B. Salazar	206

SPORT IS (IN) BEWEGING

SPORT EN BEWEGEN IN EEN WERELD IN TRANSITIE

Jeroen Scheerder

Het is al vaker gesteld door transitiedeskundigen: we maken niet een tijdperk van veranderingen mee, maar de verandering van een tijdperk (Rotmans, 2017). Dat nieuwe tijdperk heet het Antropoceen, oftewel die geologische tijdsindeling waarin het menselijke handelen zich in die mate manifesteert dat het onmiskenbaar bepalend is geworden voor onze leefomgeving (ten Bos, 2017). De omschakeling naar dat nieuwe tijdvak – ook wel aangeduid als het Kapitalocean (Moore, 2016), het tijdperk waarin kapitaal en groei primeren – gaat gepaard met maatschappelijke ontwrichtingen. Aan de basis van die disrupties liggen maatschappelijke veranderingen zoals globalisering, digitalisering, geopolitieke polarisering, groeiende ongelijkheid, klimaatverandering, toegenomen migratiestromen, ideologische radicalisering ... Veranderingen zijn natuurlijk van alle tijden. Meer nog, zonder verandering zou er van een samenleving en van 'samenleven' geen sprake (kunnen) zijn. Veranderingen – of ze nu sociaal, cultureel, economisch, politiek, technologisch of ecologisch van aard zijn – hebben zich steeds voorgedaan, meer nog, ze zijn een noodzaak. Maar de veranderingen zoals we ze vandaag meemaken (ervaren) en mee *maken* (genereren) zijn veelvuldiger, meer divers en intenser dan ooit. Verandering is een constante, zoals de presocratische filosoof Heraclitus van Efeze (540-480 v.Chr.) meer dan 2 500 jaar geleden al postuleerde. De verandering zoals we die vandaag percipiëren, zit evenwel in de snelheid waarmee veranderingen zich voordoen en op ons afkomen. Die geaccelereerde samenleving stelt ons voor heel wat uitdagingen die zich in een steeds hoger tempo aandienen.

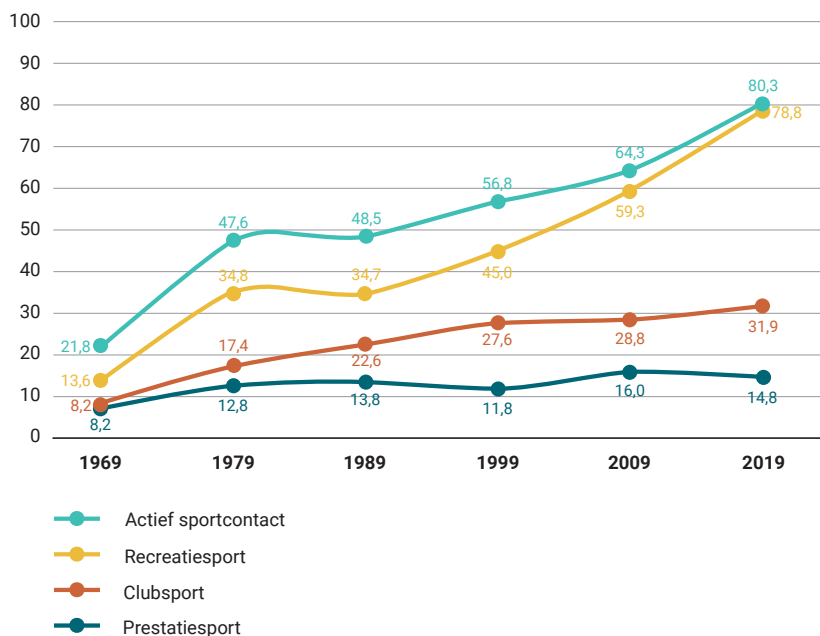
Even een hypothetische gedachtegang: zou een wereld in volle verandering kunnen blijven doordraaien met een sportwereld die niet verandert? Of nog: zou de sportwereld het zich kunnen veroorloven niet mee te evolueren en zich niet aan te passen aan de uitdagingen waar we vandaag en in de toekomst mee geconfronteerd worden? Hoewel sport zich lange tijd eerder in de marge van onze samenleving ophield, is sport al enkele decennia niet meer weg te denken uit ons dagelijkse leven. Van een eerder uitzonderlijk sociaal verschijnsel is sport de voorbije decennia geëvolueerd naar een achtereenvolgens aanvaard, alledaags tot zelfs een quasi obligaate en normatieve fenomeen, zo lijkt het, en aldus opgeschoven van de zijlijn van de samenleving naar het maatschappelijke centrum (Crum, 1991; Digel, 1995). In een wereld die volop in transitie is, mag en moet dan ook de vraag gesteld worden of, hoe en in welke mate ook sport verandert.

In deze bijdrage trachten we daarop een antwoord te bieden. Meer bepaald bekijken we een aantal veranderingsprocessen binnen en buiten de sport en hoe sport zich daartegenover verhoudt. Waar mogelijk stofferen we dat met cijfermateriaal uit beschikbaar wetenschappelijk onderzoek.

STEEDS MEER MENSEN SPORTIEF IN BEWEGING?

Een eerste vorm van verandering of evolutie die we in de sport relatief makkelijk empirisch kunnen bestuderen, is of het aantal mensen dat aangeeft sportactief te zijn gewijzigd is. Een toe- of afname van het aantal sporters kan als een mogelijke eerste indicatie worden beschouwd dat er wel degelijk iets verandert op sportgebied. Vlaanderen kent wereldwijd een van de langstlopende, tot op heden gecontinueerde onderzoeken naar actieve deelname aan vrijetijdssport. Meer bepaald worden aan het Departement Bewegingswetenschappen van de KU Leuven sinds het einde van de jaren zestig in het kader van de *Studie over Bewegingsactiviteiten in Vlaanderen* (SBV) zogenaamde herhaalde cross-sectionele sportparticipatiesurveys uitgevoerd (zie Scheerder et al., 2013; Scheerder & Thibaut, 2021c). Op basis van die studies is het mogelijk om het sportparticipatiegedrag van de Vlamingen te analyseren over een periode van intussen een halve eeuw. Uit Figuur 1 mag blijken dat het aandeel van sportactieve 12- tot en met 75-jarigen in Vlaanderen bijna verviervoudigd is gedurende de voorbije vijf decennia. In 1969 gaf iets meer dan een vijfde van de bevolking aan gedurende de vrije tijd actief met sport in contact te komen. Vijftig jaar later, anno 2019, registreren we een vergelijkbaar aandeel, maar deze keer gaat het over het aantal sportinactieven. Steeds meer mensen die in Vlaanderen wonen, blijken sportactief te zijn in hun vrije tijd. Anders geformuleerd: de actieve deelname aan sport was lange tijd een vorm van vrijetijdsbesteding die slechts voor een minderheid bleek weggelegd, terwijl dat gedrag vandaag als het ware als een norm gepercipieerd wordt. Wie niet aan sport doet, is vandaag de uitzondering. Sportparticipatie als normatief gedrag, zoals we hierboven al stelden.

Figuur 1: Evolutie van de (club)sportparticipatie bij 12- tot en met 75-jarigen in Vlaanderen, 1969-2019 (percentages in functie van de totale populatie)

Bron: Scheerder & Thibaut (2021c: 19)

En toch. Deze cijfers refereren aan wat gedefinieerd wordt als ‘actief sportcontact’. Er wordt in die cijfers met andere woorden geen rekening gehouden met de tijd die aan sport wordt besteed, met de frequentie waarmee gesport wordt of de organisatorische context waarin het sportgedrag plaatsvindt. Wanneer we dat wel doen – de data laten immers toe om meer verfijnde analyses uit te voeren – dan stellen we vast dat slechts een minderheid van de Vlaamse bevolking als sportactief kan worden aangeduid. Als we de gegevens interpreteren op basis van een gezondheids criterium of een beweegnorm, dan blijkt minder dan een derde van de populatie als sportactief te kunnen worden beschouwd (zie Scheerder & Thibaut, 2021b). Het merendeel van de Vlamingen haalt de beweegnorm niet, zoals vooropgesteld door de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) in functie van het nastreven van een gezonde levensstijl. Dat is enigszins opmerkelijk voor een welvarende regio als Vlaanderen, die al decennialang een actief sportstimuleringsbeleid voert en relatief over heel wat sportfaciliteiten qua infrastructuur en omkadering beschikt.

SPORT EN/IN VERANDERING

Sport heeft het niet altijd makkelijk met verandering en neigt in die zin ook wel naar vormen van (zelf)behoud. Zo duldde de moderne sport lange tijd geen inmenging van buitenaf. Denk aan het koesteren van het ideaal van het amateurisme om zo te vermijden dat mogelijke commerciële of andere invloeden de ware aard van sport negatief zouden impacteren (Lincoln, 2001). Door het in stand houden van het amateurisme bleef sport ook lang een tijdsbesteding van en voor mensen die tijd hadden om te sporten, met name de vrijetijdsklasse zoals die door de econoom Thorstein Veblen (1953[1899]) treffend bestempeld werd. Mede hierdoor is de democratisering van de sport, in tegenstelling tot een aantal andere domeinen in de samenleving, pas later in de twintigste eeuw op gang gekomen. Een ander voorbeeld van de 'handelingsinertie' in de sport was het afhouden van enige bemoeienis vanwege de overheid of de politiek om te voorkomen dat de sportwereld door externe instanties bepaald of aangestuurd zou worden en zo haar autoregulerende capaciteit zou verliezen. Malversaties in de sport, zoals het gebruik van ongeoorloofde middelen (doping), match-fixing, gokreclame ... hebben intussen aangetoond dat de wereld van de sport vaak niet in staat blijkt aan zelfcorrectie en zelfmediëring te doen. Er blijkt dus nood aan een externe regulator.

Dat soort eerder conservatieve trekken vanwege de georganiseerde sport, kunnen ook op andere vlakken worden opgemerkt. In bepaalde sporten is nauwelijks sprake van innovatie, onder andere op het vlak van bestuur, regelgeving of technologie. Denk bijvoorbeeld aan de moderne vijfkamp, die buiten de vierjaarlijkse Olympische hoogmis van de sport – waarvoor de moderne vijfkamp overigens door Pierre de Coubertin bedacht werd – voor het overige zelden in de media komt en nog altijd volgens de spelregels van meer dan honderd jaar geleden beoefend wordt door een beperkt aantal atleten. Er zijn nog tal van andere voorbeelden: sporten waar voornamelijk mannen nog steeds de plak zwaaien op en naast het veld, sporttakken waar doorgedreven competitie hoger aangeschreven blijft dan de meer speelse en recreatieve varianten, de door de geïnstitutionaliseerde sportgemeenschap lange tijd eerder stiefmoederlijke behandeling van nieuwkomers als breaking, frisbee of parkour, etc.

Die ietwat halsstarrige houding kan sport parten spelen. Het Internationaal Olympisch Comité (IOC) heeft dat enigszins begrepen en probeert daarop te anticiperen, bijvoorbeeld door in het Olympische programma relatief nieuwe sport- en bewegingsvormen als skateboarden en sportklimmen op te nemen. Dat zijn vaak sporten die een wat jeugdiger en/of kapitaalkrchtig publiek weten aan te spreken. Opvallend genoeg gaat het daarbij vaak om vormen van bewegen en sporten die uitgevonden werden om zich juist af te zetten tegen het als al te traditioneel en rigide ervaren sportestablishment. Intussen zijn heel wat van die sporten internationaal geïnstitutionaliseerd en ge-olympificeerd, denk maar aan triatlon, frisbee, mountainbiken, beachvolley, windsurfen, BMX'en en skateboarden,

en dus *mainstream* geworden. Die sporten werden aanvankelijk omschreven als typische *sports californiens* (Guttmann, 2004: 323), of sporten waarbij *fun, fit en free* – in tegenstelling tot het Olympische motto *citius, altius en fortius* – centraal staan. Of wat te denken van e-sports die intussen als volwaardige medaillesport op de affiche van de Asian Games geprogrammeerd staan (Thiel & John, 2018)? In Vlaanderen wordt elektronisch gestuurd sporten steeds meer als een volwaardige sportvorm aanzien, op voorwaarde dat het lichamelijke aspect uitdrukkelijk aan bod komt. We verwijzen hier naar de zogenaamde beweeggames, zoals de eerste Vlaamse virtualrealitysport *Ballistic*.

Toch is het opvallend dat ‘nieuwe’ sporten zelden *echt* doorbreken. Een blik op de lijst van de meest populaire sport- en bewegingsvormen in Vlaanderen leert ons dat de top vijftien tijdens de voorbije decennia niet echt ingepalmd wordt door voorheen nauwelijks bekende sporten. Uit Tabel 1 en 2 kunnen we afleiden dat fietssport, zwemsport, tennis en voetbal zowel bij jongeren als volwassenen steeds tot de vijftien meest beoefende sporten hebben behoord. Bij jongeren komen daar dans, paardrijden, basketbal, atletiek en gymnastiek bij; bij de volwassenen gaat het nog om loopsport, wandelsport en wielertoerisme. Sportieve beweegvormen die bij het laatste meetpunt in 2019 pas voor de eerste keer opduiken, zijn wandelsport en Oosterse vechtsporten (exclusief judo) bij jongeren en yoga en dans bij volwassenen. Sporten die (recent) meer (media-)aandacht krijgen, zoals breaking, padel en triatlon kwamen tot op heden niet in de top vijftien voor, niet bij jongeren en niet bij volwassenen.

Wat wél opvalt, is dat bij volwassenen – en in iets mindere mate ook bij jongeren – duo- en teamsporten aan belang ingeboet blijken te hebben. Zo is het aandeel van zowel tennis als voetbal sinds het einde van de vorige eeuw gezakt naar minder dan 10% bij volwassenen. Ook bij jongeren is het aandeel van die twee sporten systematisch gedaald tijdens de voorbije decennia. Typische individuele sporten zoals loopsport en fitness, hebben zowel bij jongeren als volwassenen juist aan belang gewonnen en bekleden een steeds sterkere positie binnen de vijf populairste sporten. Clubsporten, waaronder gymnastiek, volleybal, judo en atletiek, hebben relatief gezien steeds minder leden, terwijl niet- of andersgeorganiseerde sporten, zoals loopsport, fitness, wandel- en fietssport, hun populariteit hebben zien toenemen. Eerder dan de specifieke sportvoorkeur blijkt dus de manier waarop en de setting waarin gesport wordt veranderd te zijn. Geïndividualiseerd sporten heeft onmiskenbaar aan belang gewonnen. Dat impliceert niet noodzakelijk dat mensen sportsolisten of sportegoïsten geworden zouden zijn, maar wel dat sporters er de voorkeur aan geven zelf te bepalen wanneer, hoe en met wie ze aan sport doen. Ongebonden sporten, of het zogenaamde *sport light*, krijgt niet alleen meer aandacht van commerciële aanbieders, maar ook in het sportbeleid en het sportaanbod van overheden en sportfederaties.

Tabel 1: De vijftien meest beoefende sporten door jongeren van het secundair onderwijs in Vlaanderen, percentages in functie van de sportieve populatie, 1989-2019.

	1989		1999		2009		2019	
1	vrij zwemmen	49,9	vrij zwemmen	40,3	vrij zwemmen	30,5	veldvoetbal	25,4
2	veldvoetbal	35,7	veldvoetbal	36,0	veldvoetbal	27,5	loopsport	23,6
3	tennis	25,6	basketbal	18,0	sportief fietsen	22,8	sportief fietsen	15,7
4	badminton	21,1	tennis	14,5	loopsport	21,0	fitness	15,0
5	tafeltennis	20	volleybal	13,3	dans	19,2	tennis	8,9
6	volleybal	13,5	dans	12,1	fitness	14,3	dans	8,9
7	atletiek	12,8	badminton	12,0	tennis	13,7	paardrijden	8,6
8	gymnastiek	10	tafeltennis	11,8	skiën	11,8	basketbal	6,4
9	sportief fietsen	9,7	fitness	10,7	badminton	10,4	vrij zwemmen	5,7
10	basketbal	9,3	sportief fietsen	9,4	volleybal	9,6	sportief wandelen	5,0
11	dans	8,3	gymnastiek	9,1	paardrijden	9,0	atletiek	4,6
12	judo	6,8	paardrijden	8,1	gymnastiek	8,9	clubzwemmen	4,3
13	clubzwemmen	4,4	atletiek	7,6	atletiek, basketbal, tafeltennis	7,9	oosterse vechtsporten (excl. judo)	3,6
14	loopsport	4,3	aerobics	6,5	mountainbike	6,6	gymnastiek	3,2
15	paardrijden	4,2	muurklimmen	5,5	snowboarden	5,8	skiën	3,2

Bron: Scheerder & Thibaut (2021c: 99)

Tabel 2: De vijftien meest beoefende sporten door volwassenen in Vlaanderen, percentages in functie van de sportieve populatie, 1979-2019.

	1979		1989		1999		2009		2019	
1	zwemmen (club)	38,1 (1,6)	zwemmen (club)	25,4 (2,1)	sportief fietsen	23,9	loopsport (club)	29,9 (2,6)	loopsport (club)	41,3 (1,7)
2	sportief fietsen	23,1	sportief fietsen	22,3	zwemmen (club)	19,9 (2,1)	sportief fietsen	25,8	fitness	16,6
3	sportief wandelen (club)	17,5 (1,9)	tennis (club)	16,2 (7,8)	loopsport (club)	14,6 (1,1)	zwemmen (club)	15,5 (0,7)	sportief wandelen (club)	15,6 (0,3)
4	tennis (club)	11,9 (6,1)	sportief wandelen (club)	14,0 (2,0)	sportief wandelen (club)	11,9 (1,4)	fitness	14,5	wielertoe-risme	15,3
5	veldvoetbal (club)	9,7 (6,4)	veldvoetbal (club)	10,9 (8,6)	tennis (club)	9,2 (5,4)	sportief wandelen (club)	12,3 (1,0)	sportief fietsen	14,2
6	gymnastiek	5,4	atletiek	8,0	fitness	9,0	tennis (club)	7,5 (4,4)	zwemmen (club)	12,2 (0,7)
7	volleybal (club)	3,9 (2,4)	gymnastiek	6,4	veldvoetbal (club)	8,5 (7,4)	veldvoetbal (club)	7,2 (5,4)	tennis (club)	6,7 (4,5)
8	loopsport (club)	3,7 (0,1)	loopsport (club)	5,8 (0,3)	aerobics	5,5	skiën (club)	6,4 (0,2)	veldvoetbal (club)	5,9 (3,0)
9	tafeltennis (club)	3,1 (0,9)	volleybal (club)	4,6 (3,1)	volleybal (club)	4,8 (3,4)	wielertoe-risme	4,6	yoga	3,9
10	wielertoe-risme	2,9	skiën (club)	3,9 (0,6)	onderhouds-gym	4,1	mountainbike	3,6	badminton	2,6
11	skiën (club)	2,9 (0,4)	wielertoe-risme	3,4	skiën (club)	3,9 (0,1)	spinning	2,8	skiën (club)	2,4 (<0,1)
12	hengelen	2,8	zaalvoetbal	3,2	wiele-toerisme	3,5	aerobics, badminton (club)	2,3 (1,3)	mountainbike	2,1
13	onder-houdsgym	2,4	onder-houdsgym	3,1	squash (club)	3,3 (0,3)	volleybal (club)	2,3 (2,0)	volleybal (club)	2,1 (1,1)
14	ijsschaatsen (club)	2,2 (<0,1)	paardrijden (club)	2,9 (0,8)	badminton (club)	3,0 (1,6)	wielrennen	2,2	wielrennen	1,8
15	paardrijden (club)	2,0 (0,9)	fitness	2,4	paardrijden (club)	2,9 (1,3)	zumba	2,1	dans (club)	1,7 (1,1)

Bron: Scheerder & Thibaut (2021c: 177)

Noot: percentages tussen haakjes hebben betrekking op het aantal beoefenaars in clubverband

GOUVERNEMENTALISERING, COMMERCIALISERING EN INSTRUMENTALISERING VAN SPORT

Verandering of vernieuwing in de sport blijken vaak van buitenaf of van onderuit geïnitieerd en vervolgens geïncorporeerd te worden. We refereerden daar eerder al kort aan door te stellen dat de sport externe invloeden – en in die zin ook mogelijke veranderingen – zo lang mogelijk heeft trachten te weren. Zo was in ons land van enige overheidsinterventie betreffende sport nauwelijks sprake vóór WO II (Renson, 2006; Scheerder et al., 2013). In de vorige eeuw was sport tijdens meerdere decennia dan ook bijna een volledig particuliere aangelegenheid (Scheerder, 2004). Het maatschappelijke middenveld, dat voor de sport bestond uit sportbonden en sportclubs, had toen een quasimonopolie op het organiseren en besturen van sport. Er bestond in die periode bijgevolg ook nog geen volwaardig publiek subsidiebeleid. Het was pas met het ontstaan van de naoorlogse welvaartsstaat dat het overheidsgestuurde sportbeleid vorm kreeg. Vanaf circa medio jaren vijftig ging de overheid haar sportbeleidsvoering *grosso modo* steeds meer enten op drie pijlers, met name (1) sportpromotie, (2) sportomkadering (vorming van trainers en bestuurders) en (3) sportinfrastructuur (Scheerder et al., 2022). Die drie pijlers veranderden het sportlandschap en lagen aan de basis van een meer gestructureerd en onderbouwd sportaanbod in Vlaanderen. Naast het nationale en vervolgens regionale bestuursniveau volgden ook gemeenten en provincies en drukten ze hun stempel op de sport en het daaromtrent gevoerde beleid. Met dat proces van gouvernementalisering van de sport kreeg de overheid een steeds grotere greep op de organisatie en het bestuur van de sport en eigende het zich aldus een sterke regiefunctie toe (Bergsgard et al., 2007; Scheerder & Vandermeerschen, 2014).

Vanaf medio jaren tachtig deden de commercialisering en de privatisering van de sport volop hun intrede in het Vlaamse sportlandschap (Scheerder et al., 2022). Fysiek en gezond bewegen kreeg een handelswaarde die in het landschap zichtbaar werd door de steeds opvallendere aanwezigheid van commercieel uitgebate fitnesscentra, maar ook squashterreinen, indoorklimmuren, bowlingcentra, kartingcircuits, overdekte schaats- en skipistes, subtropische zwembaden, etc. Naast vrijwilligersorganisaties (sportverenigingen en sportfederaties) en overheden lieten nu ook bedrijven zich in met sport en zorgden voor een aantrekkelijk aanbod voor een steeds groter wordende groep van sportconsumenten. De verschuivingen uitten zich niet alleen in het aanbod, maar ook in de begeleiding en de accommodaties waarin werd gesport.

Naast non-profitsportverenigingen, (lokale) sportdiensten en commerciële sportondernemingen manifesteerde vanaf de jaren negentig een vierde groep van sportactoren zich steeds uitdrukkelijker, met name de zogenaamde lichte sportgemeenschappen (Scheerder & Van Bottenburg, 2010). Aan de basis van die *sport light*-beweging lagen processen van detraditionalisering, informalisering

en de reeds eerder vernoemde individualisering. Kenmerken van lichte gemeenschappen zijn onder meer flexibiliteit en vluchtigheid (Duyvendak & Hurenkamp, 2004). Voor hun sportbeoefening en -beleving bleken mensen immers meer en meer (ook) op zoek te gaan naar minder formele lidmaatschapsformules, tijdelijke banden met andere sporters en/of laagdrempelige en dus makkelijk toegankelijke sportinitiatieven.

Veranderingen komen evenwel niet alleen van buiten de sport, maar sijpelen ook *bottom-up* in het sportsysteem binnen. We denken daarbij bijvoorbeeld aan suppen (*stand up paddling*), pickleball (een mix van badminton en (tafel)tennis) of bossabal (een combinatie van voetbal, volleybal en trampolinespringen), bewegingsactiviteiten die zich vaak niet via de geïnstitutionaliseerde weg van clubs of federaties openbaren en doorgaans een creatieve, hybride variant van bestaande sporttakken zijn. Veranderingen zijn bovendien niet noodzakelijk technologisch of organisatorisch van aard. Zo hebben sociale innovaties intussen ook hun weg naar en in de sport gevonden. Ze willen een antwoord bieden op complexe maatschappelijke uitdagingen zoals armoede, sociale ongelijkheid of de klimaatcrisis. Meer en meer wordt sport ingezet om aan die nieuwe of prominentere uitdagingen en behoeften tegemoet te komen (Theeboom, Haudenhuyse & Vertonghen, 2015). Concrete voorbeelden: sport(opleiding) voor gedetineerden faciliteren, via sport tewerkstellingskansen van kortgeschoolde jongeren creëren, een trajectbegeleiding naar of in de sportclub opzetten voor jongeren in een maatschappelijk kwetsbare leefsituatie, etc.

De hier geschetste ontwikkelingen hebben het sportlandschap ingrijpend veranderd tijdens de voorbije decennia. Voor een schematisch overzicht van die ontwikkelingen en evoluties verwijzen we naar Tabel 3, waarin de diverse actoren, processen en mechanismen chronologisch weergegeven worden. Geïnspireerd door een aantal Duitse auteurs hanteert Crum (1991) in deze context de term 'vermaatschappelijking van de sport'. Sport bevindt zich immers niet (meer) in een maatschappelijk vacuüm, maar maakt onlosmakelijk deel uit van de samenleving. Die maatschappelijke verwevenheid noopt tot reflectie. Aan de ene kant is sport een 'autotelisch' gegeven: de sport om de sport, de sport an sich, de sport voor het spelplezier, de winst maar ook het verlies. Anderzijds wordt sport meer en meer als een instrument aangewend, bijvoorbeeld voor sociale, culturele, economische of politieke doeleinden. Dat betreft evenwel een schijnbare tegenstelling of dualiteit. Sport als doel op zich hoeft sport als middel niet uit te sluiten en omgekeerd. Toch is het opvallend dat organisaties binnen de sport sterk vasthouden aan de intrinsieke waarden van sport (spelregels respecteren, excelleren in fysieke prestaties, sporttechnische vaardigheden optimaliseren, plezier nastreven, etc.), terwijl organisaties buiten de sport vaak juist sterk inzetten op de extrinsieke waarden van sport (socialisatie, educatie, karaktervorming, gezondheidsbevordering, etc.).

Tabel 3: Actoren, processen en mechanismen met betrekking tot evoluties en veranderingen in (de organisatie van) de sport

Periode	Sector	Actoren		Proces	Mechanisme
vanaf 18e-19e eeuw	sport-middenveld	sportverenigingen	formalisering / institutionalisering van sport	corporatisering / particularisering van sport	zelfsturing
vanaf medio 20e eeuw	sport-overheid	sportadministraties sportdiensten		gouvernementalisering / etatisering / collectivisering van sport	overheidssturing
vanaf jaren 80	sportmarkt	sportbedrijven sportondernemingen	destructureering van sport	commercialisering / privatisering / commodificering van sport	marktsturing
vanaf jaren 90	semiformele sportsector	lichte sportgemeenschappen		informalisering / individualisering / detraditionalisering van sport	zelfsturing
vanaf 21e eeuw	inter-, cross- en trans-sectoraal	sportnetwerken	herstructurering van sport	hybridisering / fusieering / versmelting van oriëntaties	netwerksturing

Bron: Scheerder et al. (2022: 149)

SOCIODEMOGRAFISCHE VERSCHUIVINGEN

Indien we sport als een 'jongmenselijke'¹ clubgeorganiseerde vrijetijdsactiviteit zouden definiëren, dan zou een minderheid van de bevolking sportbeoefenaar zijn, aangezien er in absolute cijfers meer volwassenen aan sport doen dan niet-volwassenen en aangezien meer mensen buiten clubverband aan sport doen dan als actief lid van een sportclub (Scheerder & Thibaut, 2021c; Scheerder et al., 2023). Een dergelijke beperkte/beperkende definitie van sport wordt nog nauwelijks gehanteerd. Dat is ooit anders geweest, met name toen iemands leeftijd en de context waarin gesport werd als indicatoren gehanteerd werden om iemand als sporter te categoriseren. Het verklaart ook waarom concepten als 'jeugdsport' en 'clubsport' een veel langere beleids- en onderzoekstraditie kennen dan bijvoorbeeld 'ouderensport' en 'ongebonden sport'.

Sportbeoefening was inderdaad lange tijd een vrijetijdsbesteding die met een bijzondere aandacht voor jongeren en voor de clubsetting gefaciliteerd en georganiseerd werd. Er valt natuurlijk iets te zeggen om de sportsocialisatie op een jeugdige leeftijd te laten aanvangen ('jong begonnen is oud gewonnen'), in een bij voorkeur agogisch verantwoorde omgeving. Het waren evenwel voornamelijk mannen en hogeropgeleiden die makkelijk(er) de weg naar de vrijetijdssport vonden, of daartoe sterk(er) aangemoedigd werden. De verschillen naar leeftijd, geslacht en sociale achtergrond zijn de voorbije decennia afgenomen, maar niet uitgevlakt (Scheerder et al., 2013; Scheerder & Thibaut, 2021d). Ondanks meer dan een halve eeuw *Sport voor Allen*-beleid in Vlaanderen, is de actieve deelname aan vrijetijdssport nog niet tot een gedemocratiseerd goed geëvolueerd. Ouderen, vrouwen en laagopgeleiden participeren nog altijd opvallend minder in sport dan hun respectievelijke tegenhangers (Scheerder et al., 2023). Ook andere groepen in de samenleving, waaronder laagverdieners, mensen in armoede, anderstaligen, mensen met een migratieachtergrond, mensen met een fysieke en/of mentale beperking, mensen met een laag sportkapitaal (lees: de groep van mensen die laag scoort op deelname aan (club)sport tijdens hun adolescentie) hebben een grotere kans om minder aan sport te doen (Scheerder & Thibaut, 2021d; Scheerder et al., 2018; 2023). De sportparticipatie in Vlaanderen vertoont dus nog steeds een sociaal gestratificeerd patroon.

Toch kunnen ook een aantal opmerkelijke uitzonderingen genoteerd worden. Zo registreren we sinds 2009 een genderpariteit wat de deelname aan loopsport bij volwassenen betreft (Scheerder & Thibaut, 2021c: 178-179). Bij schoolgaande meisjes is loopsport zelfs heel wat populairder dan onder schoolgaande jongens (29,4% voor meisjes versus 18,2% voor jongens). De loopsport(r)evolutie die sinds de jaren zeventig geïnitieerd werd, kan bijgevolg ook als een emanciperende

1 Voor die omschrijving baseren we ons op de gelijknamige titel van het boek van Rijdsdorp (1973).

beweging worden beschouwd. Andere opvallende vrouwvriendelijke sporten zijn fitness (23,1% voor vrouwen versus 9,6% voor mannen) en wandelsport (18,9% voor vrouwen versus 6,5% voor mannen). Op basis van de zogenaamde sociale statuspiramide van de sport kunnen we eveneens enkele positieve ontwikkelingen vaststellen. Sporten die voorheen typische (hogere) middenklassesporten waren, blijken vandaag gedemocratiseerd te zijn. Concreet gaat het hier over recreatief fietsen, tennis (buiten clubverband), fitness en badminton (zie Figuur 2). Bovendien valt op dat in een aantal gevallen de 'lichtere' sportvarianten – met name de variant die niet in clubverband wordt beoefend – zich als meer gedemocratiseerd manifesteert. Dat zien we voor tennis light (tegenover clubtennis) en voor loopsport light (tegenover clubloopsport). Voor die sporten blijkt de clubvariant minder toegankelijk te zijn voor lagere statusgroepen. Uit de sportpiramide kan ook worden afgeleid dat sporters met een hogere sociale status in een bredere waaier van sporten vertegenwoordigd zijn. Vooral mensen uit de (hogere) middenklassen vertonen een meer omnivoor sportgedrag dan andere sociale lagen in de samenleving. Dat laat vermoeden dat het sportpromotiebeleid voornamelijk mensen uit de (hogere) middenklassen weet te bereiken, terwijl die groepen al van heel wat sportmogelijkheden gebruik kunnen maken. Daarbij speelt het zogenaamde Mattheus-effect, waarbij groepen in de samenleving die al goed aan hun sporttrekken komen, nog extra sport- en beweegkansen aangeboden krijgen en/of benutten.

Figuur 2: Sociale statuspiramide van de sport bij volwassenen anno 2019

Bron: Scheerder & Thibaut (2021a)

Noot 1: De icoontjes in het blauw representeren gedemocratiseerde sporten. Die sporten worden met andere woorden in vergelijkbare mate beoefend door de diverse sociale lagen in de samenleving.

Noot 2: De lichtergekleurde icoontjes betreffen de lichte(re) variant van de desbetreffende sport, meer bepaald de variant die in niet- of andersgeorganiseerd verband beoefend wordt en dus niet in clubverband.

DE ONTTOVERING EN VERWERELDLIJKING VAN SPORT

Een laatste ontwikkeling waar we in deze bijdrage even bij willen stilstaan, betreft de steeds meer doorgevoerde rationalisatie van sport, sportbeoefening en sportbeleid. In zijn toonaangevende werk *From ritual to record* typeerde sporthistoricus Allen Guttmann de moderne sport op het einde van de jaren zeventig al als – onder andere – een gerationaliseerde bezigheid. Hij sluit daarmee aan bij het concept van ‘onttovering’, dat meer dan een eeuw geleden al door socioloog Max Weber werd geïntroduceerd. Weber zag in de *Entzauberung der Welt* een proces van rationalisatie, met name de ontwikkeling naar een wereld die ontdaan werd van magie en religie ten voordele van een meer objectief en wetenschappelijk wereldbeeld (Weber, 1970). Ook sport is dus onderhevig aan een proces van onttovering. Het rituele, magische en betoverende karakter van sport wordt steeds meer en uitdrukkelijker doorprikt. Onderstaand geven we twee voorbeelden om dat te illustreren.

Op 27 augustus 2023 vond de veertigste editie van de marathon van Mexico-City plaats. Aan die feesteditie namen meer dan 30 000 sportievelingen deel. Na afloop van het loopfeest bleek dat meer dan een derde van de participanten vals had gespeeld – vermoedelijk een nieuw wereldrecord. Ze hadden onderweg gebruikgemaakt van het openbaar vervoer en wagens om zo vlugger de eindstreep te bereiken. Een marathon lopen is geen loutere hobby meer, maar een in die mate *verernstigde* activiteit geworden dat het vervolledigen van de duurprestatie (op welke manier dan ook) vandaag een prominente plek op het visitekaartje heeft veroverd. Dit is een voorbeeld van hoe sport van een typische vrijetijdsaan gelegenheid tot een erg gerationaliseerde activiteit geëvolueerd is. Het magische is ingeruild voor een beredeneerd (vals) spelen. Ook de ‘stravaïsering’ van sport sluit aan bij die evolutie. Quasi elk aspect van onze sportprestaties wordt vandaag gemonitord. Sportende mensen genereren aan de *lopende band* data die permanent (wetenschappelijk en objectief) opgevolgd kunnen worden. Ze laten een digitaal spoor achter dat voortdurend *getracked* wordt. Op die manier vormen sporters een gekwantificeerde entiteit van zichzelf, hier te omschrijven als de *quantified sporting self*.

Op 24 februari 2022 viel Rusland Oekraïne binnen. Het leidde tot een grote escalatie van de Russisch-Oekraïense Oorlog die sinds 2014 gaande is. De Russische invasie van Oekraïne had meteen grote gevolgen voor de sportwereld. Zo schortten heel wat (inter)nationale bonden hun (sport)activiteiten in Rusland voor onbepaalde duur op, werden Russische atleten uitgesloten van internationale competities, werd er met boycots gedreigd als Russische atleten vooralsnog aan internationale wedstrijden – al dan niet onder neutrale vlag – zouden meedoen, etc. De reactie van de sportwereld is vergelijkbaar met de sportboycot tegen het apartheidsregime van Zuid-Afrika in de jaren zestig. Voor het krachtdadige optreden van de internationale sportgemeenschap was deze keer evenwel geen

voorafgaand initiatief en signalement van de Verenigde Naties nodig om de sportwereld te mobiliseren. De snelle, collectieve en op grote schaal toegepaste verbanning van Rusland en Russische atleten uit de internationale sport kan in die zin als een unicum worden omschreven. Sport *verwereldlijkt*, waarmee we bedoelen dat de sport vandaag volop doordrongen is van en te maken krijgt met wereldse problemen en uitdagingen, en dat op wereldwijde schaal. Sport kan zich simpelweg niet meer onttrekken aan die ontwikkeling, gezien de belangen die nu ook voor sport op het spel staan.

CONCLUSIE

In deze bijdrage wensten we een aantal veranderingen in en door sport te duiden. Daarbij hebben we geenszins exhaustiviteit nagestreefd. Binnen het format van dit hoofdstuk is dat niet haalbaar noch wenselijk. Zo kwamen heel wat ontwikkelingen waar ook sport niet aan ontsnapt niet aan bod. Denk daarbij aan bijvoorbeeld de migratiecrisis, financiële crisis, klimaatcrisis, politieke crisis of gezondheidscrisis. Allemaal ontwikkelingen die erop wijzen dat we in een sterk veranderende wereld leven. De vraag kan gesteld worden of ook de sport zelf in crisis is. Of beschikt de wereld van sport over een wendbaarheid en vanzelfsprekendheid, waardoor ze als belangrijke bijzaak blijkbaar noodzakelijk blijft en zichzelf telkens opnieuw heruitvindt?

Sportsociologen stellen wel eens dat sport als een maatschappelijke spiegel fungeert. Meer nog, maatschappelijke problemen, maar ook mogelijke oplossingen, worden in en door sport uitvergroot. Sport zou aldus geen loutere spiegel zijn, maar een vergrootglas. Sport zou als een maatschappelijke barometer aanzien kunnen worden die aangeeft hoe het met onze samenleving gesteld is, zowel in positieve als in negatieve zin. Sport kan versterkend werken door wat ongewenst is te bekrachtigen, denk aan racisme op en rond het sportveld, maar sport kan ook doorprikkend zijn door wat maatschappelijk fout loopt aan de kaak te stellen en een voorzet tot een oplossing aan te reiken, denk aan het activisme van atleten als het om de verdediging van mensenrechten gaat. Malversaties zijn in de sport opvallend aanwezig, maar net zozeer wordt sport geroemd als een maatschappelijke motor. Dat is evenwel niet hetzelfde als stellen dat sport een wondermiddel zou zijn dat problemen en uitdagingen de wereld uithelpt. Sport is geen panacee. Het is net als andere domeinen in onze samenleving een kind van zijn tijd. Een maatschappelijk verschijnsel evenwel dat op een heel zichtbare en vaak ook tastbare manier kan afstoten en aantrekken. Dat is wellicht de kracht van sport.

POSTSCRIPTUM

Corona heeft een onmiskenbare impact uitgeoefend op zowel kijk- als doesport. Competities werden tijdelijk stilgelegd en sportaccommodaties dienden deels of volledig gesloten te worden, net als de aanpalende kantines die een belangrijke levensader zijn voor heel wat clubs. Zeker indoorsporten, contactsporten en teamsporten hebben daar nadeel van ondervonden. 'Blijf in uw kot, maar blijf ook in beweging' is wellicht niet alleen een van de meest spraakmakende maar bovendien ook grotendeels succesvolle campagnes geweest die de overheid gevoerd heeft ter bevordering van sport en beweging, althans wat het 'anderhalvemeter sporten en bewegen' betreft. Sportief actief blijven werd in ons land nooit volledig verboden, in tegenstelling tot bijvoorbeeld mediterrane landen waar je het best over een huisdier beschikte als je even een wandel- of looptochtje verkoos te doen.

Heel wat onderzoeken naar de impact van COVID-19 op sport werden uitgevoerd (zie bijvoorbeeld Frawley & Schlenker, 2023; Pedersen, Ruihley & Li, 2021). Bepaalde groepen in de samenleving zullen mogelijk op langere termijn nadelige effecten van de coronapandemie ondervinden. Onderzoek in Vlaanderen toonde aan dat meer dan de helft van de kinderen (55%) sinds de coronamaatregelen minder sport of beweegt (Scheerder et al., 2020). Bovendien bleek ook dat groepen met een hoger maatschappelijk en vooral sportkapitaal (lees: actieve en langdurige ervaring met sport) beter gewaard zijn om in tijden van crisis hun 'sportplan' te trekken, maar vooral ook om na de pandemie weer makkelijk de sportdraad op te pikken (Scheerder et al., 2022). Waar COVID-19 aanvankelijk als een grote gelijkmaker beschouwd werd – niemand ontsnapte bijvoorbeeld aan de getroffen coronamaatregelen – bleek bij nader inzien dat de coronapandemie juist als een versterker van reeds bestaande sociale sportparticipatieverschillen ageerde. Bij een mogelijke uitbraak van een volgende gezondheids crisis zou daar het best op geanticipeerd worden door zowel overheden, maatschappelijk middenveld en commerciële markt.

BIBLIOGRAFIE

- Allison, L. (2001). *Amateurism in sport* (Sport in the Global Society). London: Routledge.
- Crum, B. (1991). *Over versporting van de samenleving. Reflecties over de bewegingsculturele ontwikkelingen met het oog op sportbeleid*. Rijswijk: Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid & Cultuur.
- Digel, H. (1995). *Sport in a changing society. Sociological essays* (Sport Science Studies 7). Schorndorf bei Stuttgart: Karl Hofmann.
- Duyvendak, J.W. & Hurenkamp, M. (Eds.) (2004). *Kiezen voor de kudde. Lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid* (Kenniss, Openbare mening & Politiek). Amsterdam: Van Gennep.
- Frawley, S. & Scholenkorf, N. (Eds.) (2023). *Routledge handbook of sport and COVID-19*. London: Routledge.
- Guttman, A. (1978). *From ritual to record. The nature of modern sports*. New York, NY: Columbia University Press.
- Guttman, A. (2004). *Sports. The first five millennia*. Amherst, MA: University of Massachusetts Press.
- Moore, J.W. (Ed.) (2016). *Anthropocene or Capitalocene? Nature, history and the crisis of capitalism*. Oakland, CA: PM Press.
- Pedersen, P.M., Ruihley, B.J. & Li, B. (Eds.) (2021). *Sport and the Pandemic. Perspectives on COVID-19's impact on the sport industry* (Routledge Research in Sport Business & Management). London: Routledge.
- Renson, R. (2006). *Olympisch bewogen ... Honderd jaar Belgisch Olympisch en Interfederaal Comité 1906-2006*. Roeselare: Roularta.
- Rijsdorp, K. (1973). *Sport als jong-menselijke activiteit*. Zeist: Stichting Jan Luiting Fonds.
- Rotmans, J. (2017). *Change of era. Our world in transition*. Amsterdam: Boom.
- Scheerder, J. (2004). *Spelen op het middenveld. Vrijtijdssport als ontspanning, ontplooiing en ontmoeting* (Cultuursociologische Essays 4). Tiel: Lannoo.
- Scheerder, J., Corthouts, J. & Thibaut, E., m.m.v. Borgers, J. (2022). *Sport. Beleid en participatie in Vlaanderen* (Campus Handboek/Management & Bestuur in Sport 11). Volledig herziene uitgave. Leuven: LannooCampus.
- Scheerder, J. & Thibaut, E. (2021a). *Flemish Household Study on Sports Participation 2019. Social status pyramid of sports participation in Flanders according to socio-professional status* (Sport Policy & Management Infographics 106). Leuven: KU Leuven/Policy in Sports & Physical Activity Research Group. https://gbiomed.kuleuven.be/english/research/50000737/research/policy-in-sports-physical-activity-research-group/spm-studies/copy_of_spm-infographic-piramide-20211213.pdf
- Scheerder, J. & Thibaut, E. (2021b). *Het Vlaamse Raketmodel van de Sportdeelname (VRS). In meerdere trappen naar meer mensen (sportief) in beweging?* (Beleid & Management in Sport Infographics 105). Leuven: KU Leuven/Onderzoeksgroep Sport- &

- Bewegingsbeleid. <https://gbiomed.kuleuven.be/english/research/50000737/research/policy-in-sports-physical-activity-research-group/bms-studies/studies/bms-info-graphic-sportparticipatie-20211213.pdf>
- Scheerder, J. & Thibaut, E. (2021c). *Studie over de Bewegingsactiviteiten in Vlaanderen (SBV) 1969-2019. Een halve eeuw sportparticipatie in cijfers* (Beleid & Management in Sport Studies 100). Leuven: KU Leuven/Onderzoeksgroep Sport- & Bewegingsbeleid. <https://gbiomed.kuleuven.be/english/research/50000737/research/policy-in-sports-physical-activity-research-group/bms-studies/studies/bms100-finaal.pdf>
- Scheerder, J. & Thibaut, E. (2021d). *Studie over de Bewegingsactiviteiten in Vlaanderen (SBV) 1969-2019. De sociale gelaagdheid van sportbeoefening* (Beleid & Management in Sport Studies 101). Leuven: KU Leuven/Onderzoeksgroep Sport- & Bewegingsbeleid. <https://gbiomed.kuleuven.be/english/research/50000737/research/policy-in-sports-physical-activity-research-group/bms-studies/studies/bms101-finaal.pdf>
- Scheerder, J., Thibaut, E., De Bosscher, V., Ricour, M. & Willem, A. (2022). Social stratification patterns in physical activity and sports during COVID-19. In: P.M. Pedersen (Ed.). *Research handbook on sport and COVID-19*. (pp. 384-399). Cheltenham: Edward Elgar.
- Scheerder, J., Thibaut, E., Willem, A. & Derom, I. (2023). Vlaanderen sportland. Sportparticipatie doorheen de tijd. In: J. Scheerder & E. Thibaut (Eds.). *Sport in Vlaanderen. Een beleidsanalyse vanuit wetenschappelijk perspectief*. (pp. 17-54). Leuven: Acco Learn.
- Scheerder, J. & Van Bottenburg, M. (2010). Sport light. De opkomst van lichte organisaties in de sport. In: B. Pattyn & B. Raymaekers (Eds.). *In gesprek met morgen* (Lessen voor de 21ste eeuw 16). (pp. 89-120). Leuven: Universitaire Pers Leuven.
- Scheerder, J. & Vandermeerschen, H. (2014). *Beweging in beleid/beleid in beweging. Het publieke beheer van de sport- en bewegingssector* (Management & Bestuur in Sport 4). 3de uitgave. Gent: Academia Press.
- Scheerder, J., Vanlandewyck, Y., Van Biesen, D., Cans, E., Lenaerts, L., Meganck, A.-S. & Cornelissen, J. (2018). *Onderzoek naar de actieve sportdeelname van personen met een beperking in Vlaanderen en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Een nulmeting* (Beleid & Management in Sport Studies 47). Leuven: KU Leuven/Onderzoeksgroep Sport- & Bewegingsbeleid. <https://gbiomed.kuleuven.be/english/research/50000737/research/policy-in-sports-physical-activity-research-group/bms-studies/studies/bms047.pdf>
- Scheerder, J., Vandermeerschen, H., Borgers, J., Thibaut, E. & Vos, S. (2013). *Vlaanderen sport! Vier decennia sportbeleid en sportparticipatie* (Sociaalwetenschappelijk onderzoek naar Bewegen & Sport 5). Gent: Academia Press.
- Scheerder, J., Willem, A., De Bosscher, V., Thibaut, E. & Ricour, M. (2020). *Sporten in tijden van crisis. Profiel van de corona-sporter*. Leuven/Gent/Brussel: KU Leuven/UGent/VUB. <https://gbiomed.kuleuven.be/english/research/50000737/research/policy-in-sports-physical-activity-research-group/coronasportstudies/coronasportstudie-1.pdf>
- ten Bos, R. (2017). *Dwalen in het Antropoceen*. Amsterdam: Boom.

- Theeboom, M., Haudenhuyse, R. & Vertonghen, J. (Eds.) (2015). *Sport en sociale innovatie. Inspirerende praktijken en inzichten*. Brussel: ASP.
- Thiel, A. & John, J.M. (2018). Is eSport a 'real' sport? Reflections on the spread of virtual competitions. *European Journal for Sport & Society* 15(4): 311-315.
- Veblen, T. (1953[1899]). *The theory of the leisure class*. New York, NY: New American Library.
- Weber, M. (1970). *Wetenschap als beroep en roeping*. Alphen aan den Rijn: Samsom.